

- достроительных систем прошлого // Теория и практика реставрационных работ. — М.: Стройиздат, 1972. — С. 21–24; *Беккер А. Ю., Шенков А. С.* Современная городская среда и архитектурное наследие. — М.: Стройиздат, 1986. — С. 153–158.
3. *Глямжа Й. И.* Памятники архитектуры Литвы: Охрана и реставрация. — Л.: Стройиздат; Ленингр. отд.-ние, 1978. — С. 110; *Михайловский Е. В.* Историческая городская среда и ее использование // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. — М.: Стройиздат, 1978. — С. 86–88.
 4. *Раицкий Ю. В.* Памятники архитектуры и градостроительства. — М.: Высш. шк., 1988. — С. 14.
 5. *Безз М. В.* Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ... д-ра архітектури. — Харків, 2004. — С. 10–13.
 6. *Пруцын О. И., Рымашевский Б., Борусевич В.* Архитектурно-историческая среда. — М.: Стройиздат, 1990. — С. 339.
 7. *Прибега Л.* До проблеми термінологічних визначень у сфері охорони історичних містобудівних утворень // Проблеми регенерації історико-архітектурного середовища: Матеріали науково-практичної конференції. — К., 1994. — С. 3, 4; *Прибега Л.* Пам'ятки містобудування: класифікація та методи охорони // Проблеми регенерації історичної забудови заповідних територій населених пунктів України: Матеріали науково-практичної конференції. — Кам'янець-Подільський, 1994. — С. 31–33; *Прибега Л.* До питання термінологічних визначень у пам'яткоохоронній методикі // Праці Центру пам'яткознавства. — Вип. 5. — К., 2003. — С. 29, 30.
 8. *Методика реставрації пам'яток архітектури* / Под ред. Е. В. Михайловського. — М.: Стройиздат, 1977. — С. 18, 19.
 9. *Безз М. В.* Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ... д-ра архітектури. — Харків, 2004. — С. 17–19.
 10. *Водзинский Е. Е.* Совершенствование методики проектного анализа и процесса проектирования // Формирование архитектурно-художественного образа центров городов. — К.: Будівельник, 1989. — С. 92–114; *Лавров В. А., Беккер А. Ю., Гарлев Р. М.* Специфика проектирования городов, имеющих ценное историко-архитектурное наследие // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. — М.: Стройиздат, 1978. — С. 107–134; *Андреев Л. В.* Основы исследования и реконструкции исторического города. — М.: МАРХИ, 1983. — 72 с.; *Глямжа Й. И.* Исторические центры — «старые города» // Памятники архитектуры Литвы. Охрана и реставрация. — Л.: Стройиздат; Ленингр. отд.-ние, 1978. — С. 107–112; *Вечерский В. В.* Практичні заходи щодо забезпечення збереження пам'яток та історично сформованого архітектурного середовища // Спадщина містобудування України. — К.: НДІПІАМ, Київархітектура, 2003. — С. 87–117; *Товстенко Т. Д.* Методика предпроектного исследования и преобразования исторической среды // Реконструкция исторической застройки городов. — К.: Будівельник, 1984. — С. 33–39.
 11. *Безз М. В.* Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ... на д-ра архітектури. — Харків, 2004. — С. 17–19.

Ольга Пламеницька
кандидат архітектури

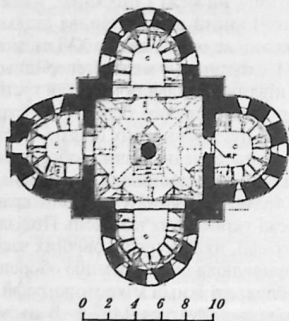
Церква-донжон у Сутківцях

(До питання типології середньовічного оборонного будівництва Поділля)

Покровська церква у с. Сутківцях увійшла до багатьох видань з історії архітектури як “церква-твердиня” — єдиний в Україні мурований тетраконховий храм, пристосований до оборони. Село Сутківці, відоме за історичними джерелами з початку XV ст., знаходиться на Поділлі, над лівобережним допливом Дністра р. Ущицею, поблизу історичного Кучманського шляху, яким в XV–XVII ст. просувалися військові татарські загони. На півночі подільського регіону, на межі з Волинню, майже рівнобіжно до Кучманського, проходить Чорний шлях. Обидва шляхи, огинаючи з півночі та півдня велике Амадоцьке озеро, яке до XVI ст. знаходилося у верхів'ях Південного Бугу [1], сходилися у межах теперішньої Тернопільщини, прямуючи на Львів. З півдня Поділля обмежував третій шлях (Волоський, або Золотий), що проходив правим берегом Дністра в напрямі на Галич і далі — на Львів [2]. Трасування цих шляхів істотним чином вплинуло на формування пізньосередньовічної оборонної системи Поділля. Фортифікації на цих шляхах поставали, виходячи з засад стратегії та тактики оборони. Стратегічні засади оборони краю визначали локалізацію і структуру мережі укріплених поселень Поділля відповідно до його топографії та гідрографії, яка з середньовічних часів значно змінилася [3]. Тактичні засади зумовлювали організацію оборони конкретних поселень, враховуючи особливості їхньої мікротопографії.

Перша писемна згадка щодо Сутківців датується 1407 р. В цьому році польський король Владислав Ягелло дав своєму васалові Хотьковці Кроату містечко Ярмолинці, в околицях якого знаходяться Сутківці. 1447 р. син Кроата Олехно (Олександр) збудував в Ярмолинцях регулярний в плані замок, котрий став уже другим в містечку. При розподілі спадщини між синами Олехна перший, Дахно, отримав Ярмолинці, другий, Федір — Сутківці [4].

Назва села — Сутківці — уже сама в собі містить топографічну характеристику давнього поселення. Слово “сутки” означає вузький прохід, проміжок між двома будівлями чи парканами, вузький коридор чи провулок [5]. Приміром, у вірменських актах Кам'янець-Подільського XVI ст. так називали прохід між сусідніми міськими садибами [6]. У Сутківцях топографічна ситуація цілком відповідає етимологічній назви. В межах південної частини села р. Ущиця підковою охоплює два миси, розділені долиною потічка, що впадає в Ущицю. На кінцях мисів знаходяться церква та замок, фланкуючи долину, в якій, за подільською тра-

Іл 1. Сутківці. Покровська церква.
Південний фасад.
Стан на поч. XX ст. План II ярусу
за обміром О. П л а м е н и ц ь к о ї

Унікальна серед українських храмів система склепінь четверика опирається на центральний стовп. Лапідарний двоярусний об'єм квадрифолю увінчує по периметру парапет з бійницями-машикулями (іл. 1).

І. Могилич датує появу церкви-твердині кін. XIII — початком XIV ст. [8]. Г. Логвин, солідаризуючись з Є. Січинським та А. Некрасовим, датує храм XV ст. [9], О. Чоловський відносить його до XVI ст. [10], І. Грабар — до XVI — початку XVII ст. [11].

Є. П л а м е н и ц ь к а в 1970—1980-ті роки, здійснивши ґрунтовні дослідження храму, встановила різночасовість будівництва центрального четверика з апсидою та трьох напівкруглих об'ємів і передувала перший

діцією, під прикриттям пагорбів, розміщувалося поселення. Взаємне розташування церкви та замку і велика відстань між ними засвідчують те, що вони являли єдиний оборонний комплекс, призначений для захисту поселення, укритого від ворога в "сутках".

Замкові у Сутківцях присвячено наукову розвідку, що висвітлює його будівельну біографію — починаючи від мисового городища XIV ст. і завершуючи регулярним в плані укріпленням з наріжними баштами-пунтоне [7].

Щодо оборонної Покровської церкви інформація історико-літературних та архівних джерел виявляє розбіжності. Разом з тим, проведені в останні роки архітектурно-археологічні дослідження виявили низку її особливостей і значно змінили уявлення про будівельну еволюцію пам'ятки.

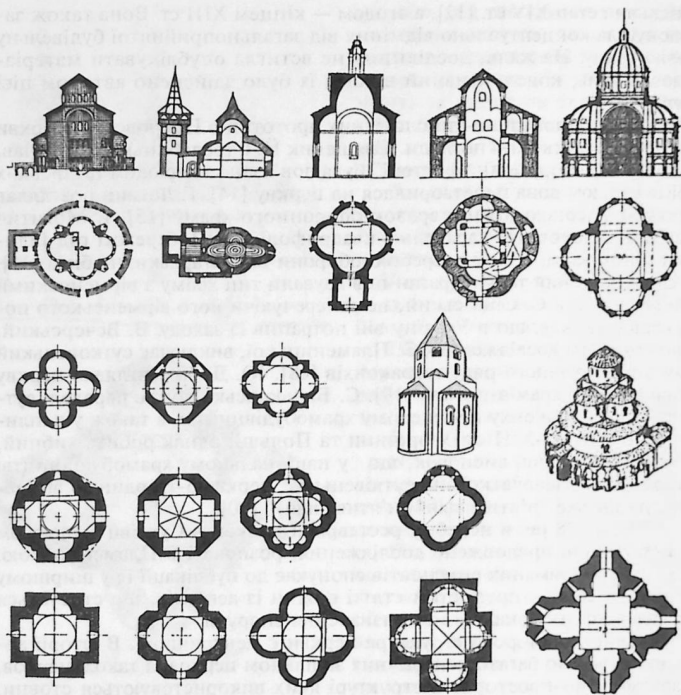
Покровська церква збудована з каменя-вапняку на плані квадрифолю з чотирма напівкруглими об'ємами, розташованими навколо масивного двоярусного четверика і перекритими конхами. Склепіння конхи над апсидою зроблені з каменя (з місцевими ремонтами цеглою-пальцівкою), склепіння решти конх та центрального четверика — виключно з цегли-пальцівки.

будівельний етап XIV ст. [12], а згодом — кінцем XIII ст. Вона також запропонувала концептуально відмінну від загальноприйнятої будівельну історію храму. На жаль, дослідниця не встигла опублікувати матеріали досліджень; конспективний виклад їх було здійснено автором цієї статті [13].

Щодо функціонально-типологічних прототипів Покровської церкви дослідники мають різні погляди. Священик Й. Стрельбицький зазначав, що поява цієї споруди як "фортеці" була пов'язана з періодом татарських набігів і згодом вона перетворилася на церкву [14]. Г. Логвин розглядав церкву як високохудожній зразок оборонного храму [15]. І. Могилич провів типологічну паралель з квадрифолем у Побережжі під Галичем і мотивував її появу потребою оборони від татарських набігів [16]. Й. Стрижівський та М. Драган пов'язували тип храму з вірменськими впливами [17], а Є. Січинський, не заперечуючи його вірменського походження, вважав, що в Україну він потрапив із заходу. В. Вечерський, ґрунтуючись на дослідженнях Є. П л а м е н и ц ь к о ї, виключає сутковецький храм з типологічного ряду тетраконхів [18]. Ю. Діба розглядає церкву в колі аналогів храмів-ротонд [19]. С. Боньковська шукає паралелі сутковецького тетраконху в місцевому храмобудівництві, а також у каплицях-ротондах XI—XIII ст. Угорщини та Польщі, однак робить хибний, як доведе нижче, висновок, що "у національному храмобудівництві утверджується започатковане сутківецькою церквою-твердиною знамените українське "п'ятиглавіє" (п'ятивершя)" [20].

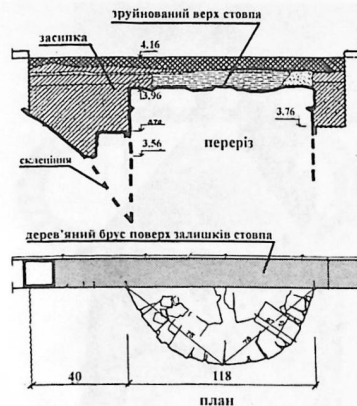
У 2006—2008 рр. в перебігу реставрації церкви в Сутківцях автором цієї статті було продовжено дослідження, розпочаті Є. П л а м е н и ц ь к о ю. Важливість отриманих результатів спонукає до публікації їх у ширшому форматі. Наразі ж предметом статті є один із аспектів, що стосується первісного функціонального призначення споруди.

Об'ємно-просторова структура церкви є центричною. В історії архітектури відомо багато багаточисельних за планом церков, а також церков, в архітектурно-просторовій структурі яких використовуються стовпи; втім, конструктивно вони завжди виконують функцію підбанных опор, залишаючи центр храму вільним. Зокрема, тетраконхові храми здебільшого мають центральний купол або зірканте склепіння над центральним об'ємом (іл. 2) [21]. Проте, в історії архітектури немає жодного прикладу, де поодинокі стовп був би розташований в центрі храму. Це суперечить концепції руху в храмі під час літургії [22]. Отже, наявність конструктивного центрального стовпа є винятковою особливістю сутковецької церкви, не властивою для сакральних споруд. Другою її особливістю є підвищення центрального стовпа над склепіннями I ярусу. Про це промовисто засвідчують залишки стовпа вище пазах склепінь, в рівні підлоги II ярусу (іл. 3). Якби стовп на II ярусі був відсутній, конструктивна схема виглядала б інакше (іл. 4). Отже, немає сумнівів, що стовп служив для опирання конструкцій первісного даху центричної структури.

Іл. 2. Типологія тетраконхових храмів Закавказзя та Центрально-Східної Європи

У зв'язку з втратою стовпа форма даху зазнала принципових змін. Фотографії кінця XIX ст. фіксують на сутковецькому храмі двосхилий дах з гребенем по осі схід–захід та уступчастими шипцями над східною та західною стінами четверика (іл. 5). Втім, вартою уваги є нотатка Й. Стрельбицького, котрий 1856 р. зауважував, що верх шипців надмуровано з цегли над кам'яними стінами [23]. Дослідженнями встановлено, що цегляні шипці (не збереглися) було поставлено на східну та західну стіни центрального четверика, які в рівні II поверху не мають перев'язі з кутами четверика (іл. 6). Отже, як східну і західну стіни, так і шипці над ними не можна вважати первісними. Вочевидь, конструкція двосхилого даху над четвериком, котру маємо на фотографіях кінця XIX

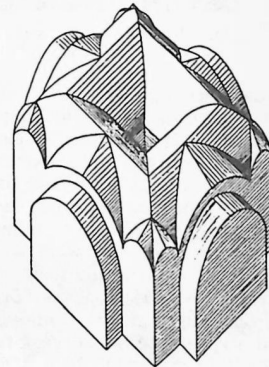

Іл. 3. Залишки центрального стовпа на II ярусі сутковецької церкви. Дослідження Є. П'яменицької

ст., є не сумісною з центральним стовпом, який передбачає дах у формі намету. Таким чином, шипці з'явилися вже після руйнації стовпа; це сталося, вірогідно, водночас з руйнацією верху парапету машикулів споруди.

Важливим висновком досліджень є встановлення різночасовості центрального четверика та північного, західного й південного об'ємів, перекритих в I ярусі конхами. Цей висновок ґрунтується на відсутності перев'язей стін центрального та бічних об'ємів в рівні верхнього і нижнього ярусів церкви та підмурків. Під час зведення північного та південного напівкруглих об'ємів в підмурках стін четверика, як показали дослідження, було прорубано широкі отвори на ширину крипт, що підтверджує наявність виразних слідів зрубаних торців стін (іл. 7). Підземний простір квадрифолію спочатку вико-

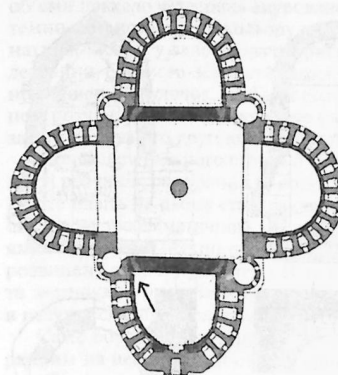
Іл. 4. Схема конструктивного рішення системи склепінь без'стовпа в рівні II ярусу

Іл. 5. Видгляд сутковецької церкви в період між 1860 та 1894 рр.
Фото Г. Павлуцького

ристовувався, про що свідчить його пізніша одноразова засипка, в якій було вимуровано склепінчасті крипти.

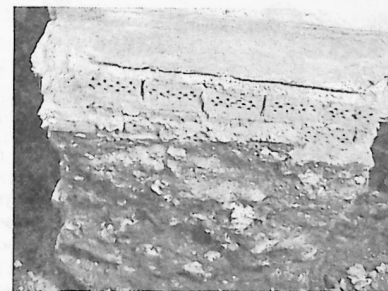
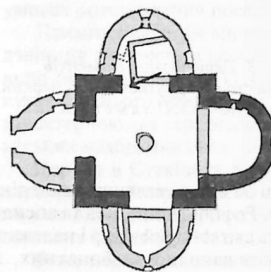
Найхарактернішою особливістю церкви є конструкція третього об'ємного ярусу з наріжними круглими бартизанами та парапетом машикулів по периметру храму, змурованих з цегли-пальцівки. Якщо парапет машикулів зберігся лише частково на висоту близько 1 м, то бартизани, перекриті мініатюрними цегляними баньками, — на повну висоту 2,25 м. У стінах бартизан також збереглися машикулі. Втім, незбіг рівнів, на яких вмуровано опорні кронштейни машикулів у бартизанах та в парапетах напівкруглих об'ємів, відсутність перев'язі між парапетними стінками й бартизанами, а також відмінність архітектурного вирішення їх (в бартизанах кронштейни виступають поза лице стін, а в конхах вмуровані в площині парапетів) свідчить про різночасовість зведення бартизан і парапетів машикулів. У кожній з бартизан було по три бійнички для спостереження та обстрілу. Дві з них (бічні) нині замуровані, оскільки направлені в примикаючі стіни парапетів (іл. 8). Це можна пояснити

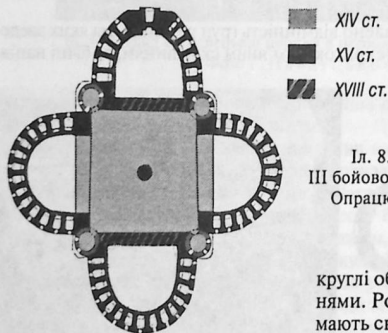
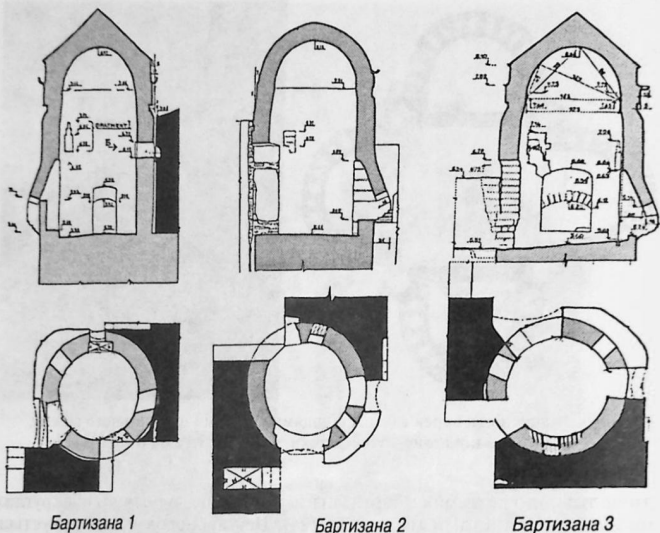
Іл. 6. Відсутність перев'язі між шипцями та кутами центрального об'єму. Стрілкою показано точку зйомки. Фото О. П'яменицької

лише тим, що четверик з бартизанами існував ще до появи напівкруглих об'ємів з парапетами машикулів [24]. Цей висновок підтверджується відмінністю типорозмірів цегли-пальцівки в бартизанах (26×14×7 см) та парапетах машикулів (26×12,5×6 см).

Дослідженнями встановлено відмінність груп розчинів, на яких зведено четверик з апсидою, перекритою кам'яним склепінням, та бічні напів-

Іл. 7. Покровська церква. Зрубані торці підмурків північної, південної та східної стін центрального об'єму. Стрілкою позначено точку зйомки. Дослідження і фото О. П'яменицької

Лл. 8. Періодизація елементів III бойового ярусу сутковецької церкви. Опрацювала О. П л а м е н и ц ь к а

круглі об'єми з цегляними склепіннями. Розчини четверика та апсиди мають світло-сірий колір і належать до типу вапняно-карбонатних, зі значною кількістю заповнювача (карбонатного піску), рівномірно розподіленого у полі вапняного в'язучого. На ідентичному розчині змуровано південно-східну стіну сутковецького замку, яка ідентифікується як первісне укріплення городища на замковому мисі. Три бічні напівкруглі

об'єми навколо четверика змуровано на вапняно-карбонатному розчині темно-вохристо-сірого кольору комковатої структури, де поряд з карбонатним піском у заповнювачі присутні уламки цегли, фракції вугілля, деревини, глинисто-землисті агрегати, а в'язуче зустрічається у вигляді незагашених грудочок. Цей тип розчину паралелізується з основним типом розчинів, на яких змуровано стіни й башти-пунтоне сутковецького замку, датованого другою половиною XV ст. [25].

Поява центрального стовпа в сутковецькому храмі, судячи з ідентичності розчинів, синхронна до спорудження бічних напівкруглих об'ємів. Проте навіть на цьому етапі сакральна функція споруди як домінуюча є ще доволі проблематичною з огляду на неканонічність постановки стовпа як опорної конструкції перекриття в центрі храму, а також враховуючи розвинену оборонну систему II та III ярусів з бійницями, машикулями та залишками опорних конструкцій для бойових галерей, влаштованих в паузах склепінь водночас із зведенням їх.

Саме оборонним спорудам притаманна система перекриття з опиранням на центральний стовп; приклади таких рішень збереглися як у версії склепінчастих, так і балкових перекриттів. Найближчими аналогами оборонних споруд зі стовпами для опирання перекриттів є башти у Кам'янці-Подільському (Стефана Баторія, Нова Західна в замку) та замках Меджибожа і Березан.

Таким чином, висновок про різночасовість четверика з апсидою та бічних північного, південного й західного напівкруглих об'ємів, зроблений Є. Пламеницькою на підставі дослідження підмурків та I ярусу храму, доповнюється даними щодо приналежності чотирьох наріжних бартизан до етапу самостійного функціонування центрального об'єму. Це промовисто засвідчує, що четверик з наріжними бартизанами з'явився раніше і мав оборонне призначення. Найвірогідніше за все він був оборонною вежею-донжоном на мису. Така функція була цілком виправданою в умовах розташування поселення на Кучманському шляху.

Прямим аналогом вирішення квадратної вежі з бартизанами є вежа-дзвіниця вірменської церкви св. Нікола в Кам'янці-Подільському, частково перебудована у XVIII ст. [26]. Наявність консольних бартизан на кутах верхнього ярусу дзвіниці зафіксована на гравюрі XVII ст. (іл. 9) і є характерною для середньовічних башт різного призначення — донжонів, міських надбрамних веж тощо (іл. 10).

Церква в Сутківцях демонструє архаїчний прийом склепінчастого перекриття з опиранням на центральний стовп, прямим аналогом якого можна вважати квадрифолієву вежу-донжон в Етампі (Іль де Франс), датовану XII ст. (іл. 11, а).

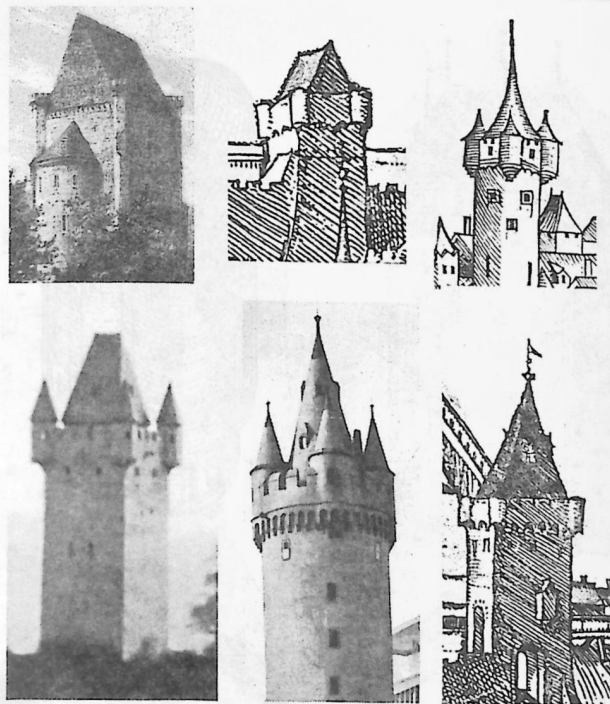
Отже перший висновок за результатами досліджень полягає у наявності в будівельній історії сутковецького храму раннього "безконхового" етапу, на якому існувала квадратна в плані башта зі східною екседрою та наріжними бартизанами (іл. 12, а). Другий висновок полягає у домінуванні оборонної функції на етапі розбудови в XV ст. квадратного

Іл. 9. Дзвіниця вірменської церкви Св. Нікола. Кін. XV ст.
Реконструкція О. П л а м е н и ц ь к о ї. Зображення дзвіниці на гравюрі 1673 р.

донжона і перетворення його на квадрифолій, завершений парапетом з бійницями-машикулями (іл. 12, б). Не виключено, що вже на етапі спорудження квадрифолія з'явилася його друга, сакральна функція; адже не можна ігнорувати інформацію про існування в церкві дзвону з датою "1476", про який згадується в історико-літературних джерелах. Втім, належить визнати, що на цьому етапі фортифікаційний компонент ще виразно домінував. У такому вигляді квадрифолій проіснував до останньої чверті XVII ст., коли Поділля потрапило під владу турків. На цьому етапі, вірогідно, відбулася руйнація верхньої частини парапету машикулів та центрального стовпа в рівні II ярусу. Лише у XVIII ст., після повернення Поділля до Польщі, з'явилася надбудова псевдоготичних шпичців на кшталт костюлу (іл. 12, в). У середині XIX ст., після переходу Поділля під владу Російської імперії, завершення храму було знову змінено на п'ятиверхе з дзвіницею над притвором в дузі російської православної традиції (див. іл. 1).

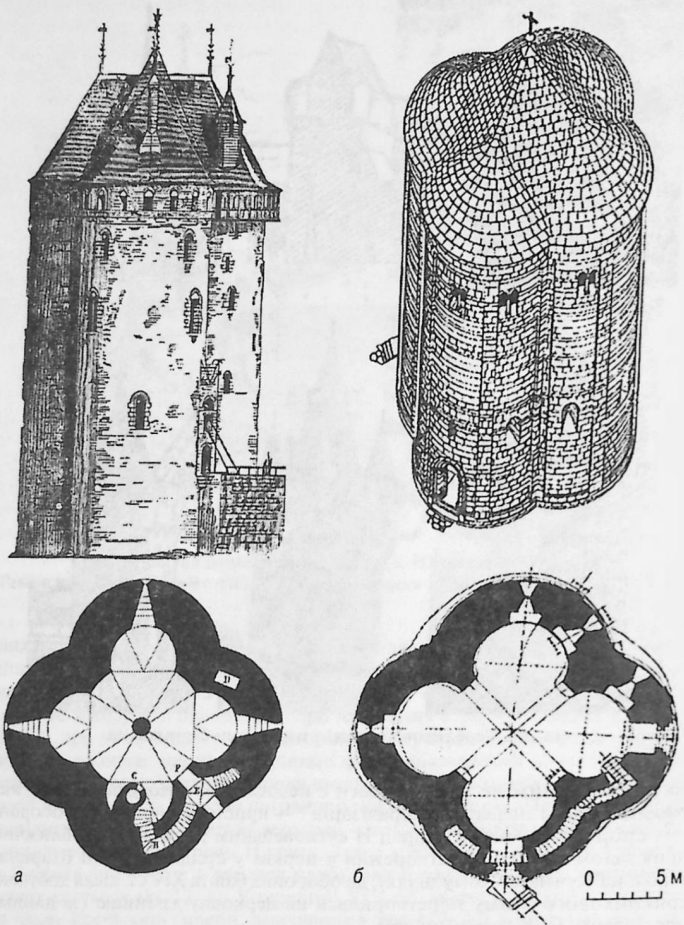
В історії архітектури України пізнього середньовіччя відомим, хоч і слабо дослідженим, є явище інкастеляції — пристосування храмів до

Іл. 10. Середньовічні вежі з наріжними бартизанами

оборони. Вартим не меншої уваги є недосліджене зворотне явище, яке умовно можна назвати "сакралізація" — пристосування давніх оборонних споруд під храми. Поряд із сутковецьким донжоном найближчим прикладом такого перетворення є церква у сусідньому селі Шарівка, також на Кучманському шляху, де оборонна башта XIV ст. після добудови триконхового храму перетворилася на церковну дзвіницю (за даними досліджень Є. П л а м е н и ц ь к о ї).

Досліджуючи оборонні споруди типу донжонів, варто придивитися до масивного мурованого "Борисоглібського квадрифолію" на полі "Мурованка" у Побережжі під Галичем, датованого другою половиною XII ст., що має зовнішній діаметр понад 20 м та стіни завтовшки близько

Іл. 11. Донжон в Етампі (Іль де Франс). Кінець XII ст.
Реконструкція Віолле ле Дюка (а).
Квадрифолій на полі "Мурованка" в Побережжі біля Галича (б).
Друга половина XII ст. Реконструкція плану II ярусу. За Ю. Дибую

Іл. 12. Еволюція донжону в Сутківцях:
а — XIV ст. (реконструкція О. П'яменницької); б — наприкінці XV ст. (реконструкція Е. П'яменницької); в — XVIII ст. (реконструкція Е. Сіцинського)

3 м, а також проаналізувати його вражаючу типологічну подібність до донжону в Етампі (Іль де Франс) кінця XII ст. (іл. 11).

У контексті зроблених висновків набуває особливої ваги зауважене І. Могитичем поширення на Галичині й Волині в XI–XVI ст. мурованих оборонних веж [27]. На нашу думку, географію цього явища можна розширити, залучивши до ареалу їхнього розповсюдження терени Поділля, де в межиріччі Дністра та Південного Бугу в післямонгольські часи сформувалася потужна система фортифікацій, яка в XIV–XVII ст. стала надійним "подільським щитом Європи".

1. Про велике озеро Амадоку, що існувало на півночі Поділля до XVI ст., див.: *Пламеницька О.* Кам'янець-Подільський — місто на периферії Римської імперії. Найдавніша урбаністична структура і фортифікації // *О. Пламеницька, Є. Пламеницька* // Пам'ятки України. — 1999. — № 4. — С. 43–45.
2. *Guerquin V.* Zamek Jazowiecki /B. Guerquin // *Studia i materiały do teorii i historii architektury i urbanistyki.* — Т. II. — Warszawa: PWN, 1960. — С. 26.
3. З огляду на ці зміни некоректно розглядати збережену систему укріплень на терені Поділля, не враховуючи особливостей розміщення укріплень відносно втрачених або змінених природних рубежів, як це здебільшого роблять дослідники.
4. *Пламеницька О.А.* Замок в Сутковцях // *Архитектурное наследство.* — № 39. — М., 1992. — С. 148.
5. *Грінченко Б.* Словарь української мови. — Т. IV. — У Києві, 1909. — С. 232. Пор.: “сутісок” — дуже вузька, тісна вулиця, тісний прохід (там само).
6. *ЦДАУ.* — Київ, ф. 39, оп. 1, од. зб. 8, 11.
7. *Пламеницька О.А.* Замок в Сутковцях. — С. 148–155.
8. *Мозитич І.Р.* Нариси архітектури українських церков. — Львів, 1995. — С. 34–35.
9. *Сецинський Е.* Древнейшие православные церкви в Подолии. — Камеңец-Подольск, 1889. — Ч. I. Церковь-замок в Сутковцах Летичевского уезда; *Некрасов А.* Очерки по истории древнерусского зодчества XI–XVIII вв. — М., 1935. — С. 176; *Ловгин Г. Н.* Оборонні споруди в Сутківцях. — К., 1959; *Логвин Г. Н.* Украина и Молдавия: Справочник-путеводитель. — М.: Искусство, 1982. — С. 416–417.
10. *Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce.* — Kraków, 1915. — Т. IX. — С. 135.
11. *Грабарь И.* История русского искусства. — Т. 2: Допетровская эпоха. Москва и Украина. — М.: И. Кнебель, б/г. — С. 386–388.
12. [*Пламеницька Е.*] Покровская церковь-замок. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (Иллюстрированный справочник-каталог). — К.: Будівельник, 1986. — С. 233–234.
13. *Пламеницька О.А.* Церква-замок Покрова Богородиці // Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. — К.: Техніка, 2000. — С. 271–272.
14. *Описание Сутковецкой церкви по поручению Подольской духовной консистории Летичевского уезда от 28 января 1857 г.* — Державний архів Хмельницької області (ДАХО), ф. 315, оп. 1, од. зб. 2855, арк. 11, 12.
15. *Логвин Г.* По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки. — К.: Мистецтво, 1968. — С. 278–279.
16. *Мозитич І.Р.* Вказ. праця.
17. *Драган М.* Українські дерев'яні церкви. — Львів, 1937. — Ч. 2. — С. 60; *Strzykowski J.* Die Baukunst der Armenier und Europa. — Wien, 1918. — В. 2. — Р. 590–591.
18. *Вечерський В.* Тетраконхи України в контексті світової архітектури // *Архітектурна спадщина України.* — Вип. 2. — К., 1995. — С. 92.
19. *Діба Ю.* Архітектура українських храмів-ротонд другої половини X — першої половини XIV століть: Дис. ... канд. арх. — Львів, 2000. — С. 63.
20. *Боньковська С.* Хрещаті храми України: Питання походження і розвитку // *Записки НТШ.* — Том ССХХІ. Праці комісії архітектури та містобудування. — Львів, 2001. — С. 192, 199.
21. *Кузнецов А.В.* Тектоника и конструкция центральных зданий. — М., 1951.
22. Щодо сутковецької церкви в архівних документах XIX ст. знаходимо нотатки про необхідність розібрати стовп і замінити систему перекриття, оскільки стовп завважає богослужінню. — ДАХО, ф. 315, оп. 1, од. зб. 2855, арк. 19. 1856 р.
23. *Описание Сутковецкой церкви...* — ДАХО, ф. 315, оп. 1, од. зб. 2855, арк. 11, 12.

24. Користуючись нагодою, висловлюємо вдячність Є. Осадчому за цікаві й цінні міркування стосовно типології веж-донжонів та конструкцій веж-бартизан.
25. *Пламеницька О. А.* Замок в Сутковцях... — С. 153–155.
26. *Пламеницька О.* Сакральна архітектура Кам'янина на Поділлі. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. — С. 208–209.
27. *Мозитич І.* Оборонні вежі Галицької і Волинської землі XI — початку XVI ст. // Вісник інституту Укрзахіпроектреставрація. — Львів, 2000. — С. 3–14.

Лілія Гнатюк

доцент кафедри комп'ютерних технологій дизайну
Національного авіаційного університету

Конфесійна приналежність і формування та розвиток структури сакральних споруд історичної Волині

За даними істориків, ідеї християнства проникають на Волинь у другій половині IX ст. з Великої Моравії, де діяли місіонери-просвітители Кирило та Мефодій. Певні відомості про цей період можна отримати з чеської хроніки Кузьми Празького, в якій до складу Празької єпархії, заснованої Кирилом та Мефодієм, зараховуються території Волині до річки Стир.

На початку 80-х років X ст. Волинь увійшла до складу Київської Русі. У 968 р., як свідчить “Повість минулих літ”, київський князь Володимир Святославич після прийняття християнства послав своїх синів разом із священниками в різні землі своєї держави, зокрема Всеволода — на Волинь. У В. Татишева в “Истории Российской” є такий запис: “Володимир ходив по Дністру з двома єпископами, багатьох людей, навчаючи, хрестив, і побудував у землі Червенській град у своє ім'я Володимир і церкву пресвятої Богородиці створив, залишаючи тут єпископа Степана, і повернувся з радістю”. Це повідомлення кореспондується з повідомленням у Никоновському літопису, де під 992 роком записано, що київський митрополит Лев поставив у Володимирі-Волинському єпископа Стефана. Отже, наприкінці X ст. християнство остаточно утвердилось на Волині.

У своєму розвитку монастирські комплекси пройшли досить складний шлях еволюції. Перші монастирі виникають у часи рівноапостольного князя Володимира (X ст.), їхня чисельність зростає в XII–XIV ст. У XVI ст. у зв'язку з прийняттям Унії настає новий етап у розвитку культурного будівництва: частина православних монастирів переходить в Унію, інші закриваються [1]. Знову відкриваються вони лише після приєднання Волині до Російської імперії. До кінця XIX ст. у Волинській єпархії нараховувалось 57 монастирів. Вони були територіально розподілені